

Atf: Cüre, İ. (2022).
Toplumsal Hafızanın Anlatı
Üzerinden İnşası: Cerrahilik
Örneği. *İctimaiyyat Sosyal
Bilimler Dergisi*, 6(2), ss.
370-385.

Sosyal Bilimler Dergisi | Journal of Social Sciences
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ictimaiyat>

Başvuru / Recieved:
15 / 02 / 2022
Kabul / Accepted:
02 / 08 / 2022

Toplumsal Hafızanın Anlatı Üzerinden İnşası: Cerrahilik Örneği^a *Construction of Collective Memory Through Narrative: Jerrahis*

İskender CÜRE^b

ÖZ	ABSTRACT
<p>Bu çalışma, İstanbul'da faaliyetlerini sürdüren bir Cerrahi Tekkesi örneğinden yola çıkarak, tekke mensuplarının toplumsal hafızasının anlatı üzerinden inşasını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu kapsamda tarikatın ritüelleri derinlemesine incelenerek tekke içerisinde sohbetler, hikâyeler ve ilahiler aracılığıyla toplumsal hafızanın anlatı aracılığıyla nasıl inşa edildiği ele alınmıştır. Alan araştırmasında nitel yöntem uygulanmış, bu süreçte "katılarak gözlem" ve "mülakat" yoluyla veriler toplanmıştır. Araştırmacı, Ağustos 2019-Mart 2020 tarihleri arasında İstanbul'da bulunan Cerrahi Tekkesi'nde haftada iki kez düzenlenen meşklere ve zikirle düzenli olarak katılmıştır. Katılarak gözlem sürecinde elde edilen verileri derinleştirmek amacıyla 10 farklı tekke mensubu ile yarı yapılandırılmış mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Bu çalışma, etnografik nitelikteki özgün saha araştırması sürecinde elde edilen verilerin sunumu niteliğini taşımakta olup, Karagümrük Cerrahi Tekkesi dışında Cerrahilik hakkında yapılan ilk araştırma olma özelliğine de sahiptir. Araştırma kapsamında, "Cerrahi Tekkesi'nde toplumsal hafıza anlatı aracılığıyla nasıl inşa edilmektedir?" sorusu ele alınmış ve sonuç olarak daimî sözlü kültür akışıyla topluluk üyelerinin toplumsal hafızasının inşa edildiği bulgulanmıştır.</p>	<p>This study aims to explain the construction of the collective memory of dervishes through narrative with the example of an active Jerrahi lodge in Istanbul. In this research, the rituals of the tariqat are examined in depth and how social memory is built through speeches, stories and hymns in the lodge is explained. Qualitative method was applied in the field research, and data were collected through "observation by participation" and "interview" in this process. Between August 2019 and March 2020, the researcher regularly attended the meşks and dhikrs held twice a week at the Jerrahi lodge in Istanbul. Semi-structured interviews were conducted with 10 different dervishes to deepen the data obtained during the observation process by participating. This study is a presentation of the data obtained during the ethnographic field research process, and that it is the first study conducted on a Jerrahi lodge other than the Karagümrük Jerrahi Lodge. Within the scope of the research, "How is social memory constructed in the Jerrahis through narrative?" question addressed, and it was found that the collective memory of the community members was built with the constant flow of culture.</p>
<p>Anahtar Kelimeler</p> <p>Toplumsal Hafıza, Anlatı, Cerrahilik, Tasavvuf, Tarikat</p>	<p>Keywords</p> <p>Collective Memory, Narrative, Jerrahi, Sufism, Tariqat</p>

^a Bu makale İstanbul Medeniyet Üniversitesi Sosyoloji Anabilim Dalı'nda hazırlanan "Anlatı ve Müziğin Toplumsal Hafıza ve Kimlik İnşası: Cerrahilik Üzerine Nitel Bir Araştırma" başlıklı yüksek lisans tezinin verileri kullanılarak hazırlanmıştır

^b Doktora Öğrencisi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kültürel Çalışmalar Bölümü; Sanatçı, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Tasavvuf, İrfan ve Meydan Meşikleri Topluluğu. Email: iskendercure@hotmail.com.
(Sorumlu Yazar/Corresponding author)

1. Giriş

1925 yılında tekke ve zaviyelerin kapatılmasına dair kanunun hayata geçirilmesiyle birlikte, Osmanlı'nın kuruluşundan itibaren toplumsal hayat başta olmak üzere farklı alanlarda da etkili olan tarikatların faaliyetleri yasaklanmıştır. Bu yıllardan itibaren tarikat faaliyetleri büyük oranda sonlandırılırken istisnai durumlar da ortaya çıkmış ve örneği az sayıda olmakla beraber bazı tarikatların faaliyetlerine devam ettikleri görülmüştür. İstanbul özelinde düşünüldüğünde, tekkelerin kapatılmasının ardından tarikat faaliyetlerini devam ettiren merkezlerden birisi Karagümrük Cerrahi Tekkesi'dir. Dönemin şeyhi Fahreddin Efendi'nin ardından onun halifelerinden Muzaffer Efendi ve Safer Efendi, sırasıyla tekkeye şeyh olmuş ve Cerrahilik halen aktif bir tarikat olarak günümüze kadar gelmiştir.

Tarihsel seyri itibarıyla bakıldığında İstanbul menşeli bir tarikat olan Cerrahilik, Bursa gibi yakın bölgelerin yanı sıra Balkanlarda da faaliyet göstermekle birlikte kitleselleşmiş bir ekol değildir. Tarikatın bu özelliği "İstanbullu" ve "şehirli" bir tarikat olarak ifade edilmesini beraberinde getirmektedir (Karaatlı 2006: 39). Tarikatın coğrafi dağılımının merkezin etrafında gelişmesi, toplumsal hafızanın merkez üzerinden şekillenmesinde etkili olduğu gibi, 1925 yılının ardından da faaliyetlere devam edilmesi, hafıza zincirinin kopmamasını sağlamıştır. Buna ek olarak faal durumda bir tarikat olmasının etkisiyle diğer tarikatların mensuplarının hafızaları da Cerrahiliğin hafızasına eklenmiş ve netice itibarıyla ritüeller bağlamında zengin bir yapı ortaya çıkmıştır.

Bu çalışma, İstanbul'da faaliyetlerini sürdüren bir Cerrahi Tekkesi üzerinden tekke mensuplarının toplumsal hafızasının, anlatı üzerinden inşasını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu kapsamda tarikatın ritüelleri derinlemesine incelenerek tekke içerisinde sohbetler, hikayeler ve ilahiler aracılığıyla toplumsal hafızanın nasıl inşa edildiği açıklanmıştır. Bu çalışma, etnografik nitelikteki özgün saha araştırması sürecinde elde edilen verilerin sunumu niteliğini taşımakta olup, Karagümrük Cerrahi Tekkesi dışında Cerrahilik hakkında yapılan ilk araştırma olma özelliğine de sahiptir. Türkiye'de tarikatlara dair yapılan benzer çalışmalardan farklı olarak, tarikatları toplumsal hafıza ve ritüeller bağlamında ele almasının yanı sıra, uzun süren bir gözlem sürecine dayalı yapısı bu araştırmayı farklılaştırmaktadır. Araştırma kapsamında, "Cerrahi Tekkesi'nde toplumsal hafıza anlatı aracılığıyla nasıl inşa edilmektedir?" sorusu ele alınmış ve sonuç olarak daimî sözlü kültür akışıyla topluluk üyelerinin toplumsal hafızasının inşa edildiği bulgulanmıştır.

2. Cerrahiliğin Hafızası

Cerrahilik tarikatının kurucusu Muhammed Nureddin Cerrahi, 17. yüzyılın son çeyreği ile 18. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşamıştır. Süleymaniye medreselerinde eğitim hayatını tamamladıktan sonra, tayin edildiği göreve gitmekte iken Halveti Ramazani şeyhi Köstendilli Ali Efendi'yle tanışmış ve görevinden feragat ederek, onun müridi olmuştur (Öztürk 2007: 252). Muhammed Nureddin Cerrahi, 1703'te Karagümrük'te inşaatı tamamlanan Cerrahi Tekkesi'nin ilk şeyhi olarak 18 yıl görev yapmıştır (Tanman, 2007: 253). Onun ardından, tarikatın merkezi konumundaki tekkede 20 farklı şeyh postnişin olmuş ve tarikat günümüze kadar ulaşmıştır.

Cerrahiliğin, kurulduğu dönemden itibaren faaliyetlerini ara vermeden sürdürmesi; tarikatın hafızasının devamlılığı anlamında önem taşımaktadır. Bu duruma tarikatın büyük bir coğrafi yayılım göstermemesinin de eklenmesiyle, tarikatın hafızası merkez üzerinden inşa edilebildiği gibi hafızanın korunması da mümkün olmuştur. Cumhuriyet dönemi ve sonrası özelinde düşünüldüğünde ise tarikatın hafızasının en önemli taşıyıcısı, Cerrahilik mensupları tarafından ikinci pir olarak da kabul edilen Fahreddin Efendi'dir. Cumhuriyet sonrasında "Erenden" soyadını alan Fahreddin Efendi'nin bu önemli konumunun oluşmasında, farklı alanlardaki yetkinliğinin yanı

sıra dedesi Abdülaziz Zihni Efendi, amcası Yahya Galib Efendi ve babası Rızaeddin Yaşar Efendi'nin tekkenin kendisinden önceki şeyhleri olması da rol oynamıştır (Azamat, 1995: 83).

Tarikatın hafızasının inşa edildiği tekkede doğan Fahreddin Efendi, ailesinden gelen tarikat mirasını sonraki kuşaklara aktardığı gibi, kendisinden sonra şeyh olan Muzaffer Efendi (Topuzoğlu, 2007: 17) ve Safer Efendi (Çakır ve Dal, 2020: 303) de Fahreddin Efendi'nin yetiştirdiği isimlerdir. Hafızanın korunması ve taşınmasında büyük rol oynayan ve görev yaptıkları dönemlerin kendilerine göre farklı özellikleri ön plana çıkan bu isimlerin öncülük ettiği faaliyetler; zaman içerisinde kitaplara, ses ve video kayıtlarına da dönüşmüş, o dönemde korunan hafıza; ritüeller aracılığıyla günümüze kadar ulaştırılmıştır. Araştırmaya konu edilen tekkenin şeyhi Mehmet Efendi'nin de Safer Efendi'nin halifelerinden olması, hafıza zincirinde devamlılığın sağlanması açısından ayrıca önemlidir.

3. Kavramsal Çerçeve

Hafıza kavramı Arapça kökenli bir kelime olup, sözlük manasıyla ele alındığında “duyulan ve görülenleri zihinde saklayan kuvvet” anlamını taşımaktadır (Devellioğlu 2004: 310). Bu açıdan bakıldığında bireysel bir anlam taşıyan hafıza hakkında sosyal bilimler literatürü incelendiğinde de kavramın öncelikle bireysel boyuttan ele alındığı ve psikoloji disiplinine konu edildiği görülmektedir. Hafıza kavramının toplumsal yönünün değerlendirilerek daha geniş çaplı ele alınmasını; sosyolojinin, felsefe ve psikolojiden bağımsız bir disiplin olarak neşvünema bulmasında da etkili olan Emile Durkheim'in “kolektif bilinç” kavramsallaştırmasına kadar götürmek mümkündür. Emile Durkheim'a göre kolektif bilinç; bireyden bağımsız, kendine özgü, insani olan her şeyin kaynağında bulunan ve her bireye kendisini zorla kabul ettiren bir bilinç türüdür ve kolektif bilinç toplum içinde yaşayanların ortak inanç ve duygularının bütünüdür (Durkheim 2006: 49).

Toplumsal hafıza kavramının sosyal bilimler literatürüne kazandırılması ise Fransız sosyolog Maurice Halbwachs ile olmuştur. Türkçe literatürde kolektif hafıza/bellek ya da toplumsal hafıza/bellek kullanımlarıyla da karşılaşılan bu kavramsallaştırmanın oluşmasında Halbwachs'ı etkileyen iki ismin, Henri Bergson ve Emile Durkheim olduğu söylenebilir. Bergson'un felsefe anlayışında hafıza üzerindeki vurgusunun yanı sıra, Durkheim'in hafızanın bireysel yönünden çok toplumsal yönüne değinmesi, Maurice Halbwachs'ın toplumsal hafıza üzerindeki çalışmalarına yön vermiştir (Karaarslan 2019: 38). Onun bu alandaki çalışmaları 1925 yılında yayınlanan *Les Cadres Sociaux de la Mémoire/Hafızanın Toplumsal Çerçeveleri* ve Naziler tarafından toplama kampında öldürülmesinden sonra 1950'de yayınlanan, *La Mémoire Collective/Kolektif Hafıza* kitaplarıyla literatürde yer edinmiştir.

Maurice Halbwachs, farklı toplumsal gruplara dair açıklamalar getirerek ortak kimliğin ve ortak hafızanın inşa edildiğini açıklamanın yanı sıra, kimliğin inşasında hafızanın belirleyici olduğunu ifade eder. Rüyalar üzerine olan uzun çalışmalarından da faydalanan Halbwachs, aile ve dini gruplar gibi çeşitli örnekler üzerinden, toplumsal hafıza yaklaşımını detaylandırırken, her toplumsal grubun belirlenmiş mekâna ve ritmik özellik taşıyan ritüellerini hayata geçirdiği zamana paralel şekilde, toplumsal hafızasını barındırdığını ve taşıdığını söyler (Karaarslan 2019: 66)

Toplumsal hafızanın inşasında mekân, ritüel ve zaman öğeleri belirleyici etkiye sahip olmakta ve bir toplumsal grubun ortak hafızasının inşasında, daimî olarak yaşatılan ortak hatırlama biçimleri hafızanın canlılığını korumaktadır. Bu süreçte hafıza korunduğu ve aktarıldığı gibi yeniden inşa da edilebilmektedir zira kimlik gibi hafıza da dinamik bir olgudur. Halbwachs'a göre de toplumsal hafızanın inşasında ortak anılar belirleyici olmakta ve toplumsal gruplarda hafızanın inşa edilmesini

sağlayan öğeler olarak kolektif anılar belirginleşmektedir (Halbwachs 2019: 13). Onun toplumsal hafıza yaklaşımında ortak anılar ana eksene oturtulduğu gibi, toplumsal hafıza da bir toplumsal grubun üyelerinin anılarının toplanması şeklinde ifade edilmiştir (Aktin 2020:5).

Toplumsal grupların hafızası bağlamında düşünüldüğünde farklı sosyal gruplar arasındaki ilişkiden de bahsetmek mümkündür. Ortak veya çakışan yönleri bulunmakla birlikte, her toplumsal grubun hafızasının kendine özgü yönleri olduğu ve böylelikle diğer toplumsal gruplardan ayrıştığı söylenebilir (Russell 2006: 796). Toplumsal grubun ortak hafızası, o grubun ortak kimliğini de inşa eden ritüeller ve bu ritüellere yön veren önemli olaylarla şekillenmektedir. Bu süreçte tanımlayıcı öneme sahip ortak anıların hatırlatılmasının sıklığı ve biçimleri değişkenlik gösterebildiği gibi zamanla bazı olaylar daha önemli hale gelirken bazı olaylar da unutulabilmektedir. Buna benzer değişimler, toplumsal hafızanın dinamik yapısını ortaya koyar niteliktedir.

Toplumsal hafıza kavramı etrafında diğer sosyal gruplar gibi dini gruplardan da söz edilebilir (Karaarslan 2019: 22). Müslüman tarikatlar özelinde düşünüldüğünde bu gruplar; ortak hatırlama biçimlerinin yanı sıra toplumsal hafızanın zaman, mekân ve bedensel pratik gibi farklı öğelerini barındıran ritüelleriyle geleneklerini korumakta, sürdürmekte ve taşımaktadırlar. Bu kapsamda merasimler ve ritüellerin yanı sıra peygamberlerin, sahabelerin yahut tarikat büyüklerinin hayatlarından örneklerle anlatılan hikayelerden ve onların şiirlerinin bestelenmesiyle müzikal bir forma bürünen anlatı öğelerinden bahsetmek mümkündür. Yüzyıllar içerisinde oluşan bu geniş çaplı anlatı ağı, dini grupların ortak hatırlama biçimlerini şekillendirmektedir. Halbwachs'a göre de ortak biçimde hatırlamak, geleneği taşımak için en iyi yoldur (Halbwachs 2019: 258).

Bir toplumsal grup olarak tarikatlarda kalıcı hale gelen ortak hafızayı tanımlarken Assman'ın kültürel bellek/hafıza kavramsallaştırmasından da yararlanılabilir. Onun ifade edişine göre iletişimsel bellek; oluşan ancak kaybolan geçici belleğe karşılık gelirken, kültürel bellek/hafıza kutsal olanla yakın bir ilişkiye sahip ve törensel özellikleri de haiz bir hafıza türüdür (Assman 2001:61). Bir toplumsal gruba kültürel süreklilik kazandıran bu hafıza türü, kültür aracılığıyla bir topluluğun üyelerini birbirine yakınlaştırmaktadır. Kültürün birleştirici rolünden bakılacak olursa, ritüeller aracılığıyla yaşanan ortak deneyim; bir sosyal grup için önemli anıları sürekli olarak canlı tutma yoluyla, geçmişi bugünle buluşturduğu gibi sembolik bir anlam dünyasıyla da grup üyelerini birbirine bağlamaktadır (Oğuzhan Börekçi 2020:5).

Halbwachs'ın dini hikayeler aracılığıyla Hıristiyanlığın toplumsal hafızada kalıcı yer edinmesi üzerinden ifade ettiği gibi, Assman da anlatıya önem vermekte ve bir sosyal gruba dair öykülerin anlatılmasıyla anıların canlandırıldığını söylemektedir. Bu süreçte anlatı, ortak duyguları harekete geçirerek ortak aidiyetin ve kimliğin temellerini oluşturmaktadır (Özçelik 2020: 269). Grup içerisinde aktarılan anılar ve bilgiler bütünü; diğer kuşaklar için kültürel kimliği yapılandırmakta (Davies 2009: 1) ve kültürel bellek/hafıza ortak kimliği sürdürme işlevini de görmektedir (Temur 2017: 174).

Hafıza kavramı ele alınırken bireysel hafıza ile toplumsal hafızadan söz edilebileceği gibi kimlik kavramını incelerken de bireysel kimlikten ve sosyal kimlikten bahsedilebilir. Bu anlamda bireysel kimlik; bir bireyin kendine özgü ve onu diğerlerinden ayıran nitelikler bütünü, sosyal kimlik ise siyasi ve dini gibi farklı toplumsal gruplara üye olması ile ortaya çıkan, üyesi olduğu grubun paylaştığı kimliği ifade etmektedir (Yapıcı 2016: 41). Toplumsal grupların üyelerinin ortak kimliğinin baskınlığı, o toplumsal grup içerisinde bireysel kimliğin geri planda kalması ve grup üyelerinin ortak kimlik etrafında homojenleşmesine yol açabilmektedir. Böylelikle bireysel kimlikten toplumsal kimliğe geçerek kimliksizleşme (depersonalisation) yaşanmaktadır (Yapıcı 2016: 47).

Tarikatlar özelinde düşünüldüğünde, grup aidiyetinin yükselmesiyle bireysel kimlik geri planda kalmakta ve grup üyelerinin ortak üst kimliği olarak “derişlik” kimliği ön plana çıkmaktadır.

Bu noktada dini kimlikten bahsetmek gerekir zira din, insanların kimlikleriyle sıkı bir bağ içerisinde (Greil ve Davidman 2016: 3). Toplumsal hafızada olduğu gibi kimliklerin de aktif bir şekilde inşa edildiğini söylemek mümkündür (Peek 2016: 295). Toplumsal hafıza ve kimlik ilişkisi göz önünde bulundurulduğunda, toplulukların ortak hafızası, ortak kimliğin inşasında büyük rol oynamaktadır. Paylaşılan bir hafızaya dair bilinç, bireysel kimlik için olduğu gibi sosyal kimlik için de gereklidir (Davie 2005: 38). Tarikatlarda, tasavvuf geleneğinden doğan kültür, toplumsal hafızayı şekillendirmekte olup ortak kimliğin inşasında ve sürdürülmesinde de hafıza ana aktör konumundadır.

Toplumsal hafıza ile anlatı ilişkisi ele alındığında, bir toplumsal grubun ortak kimliğinin anlatı üzerinden şekillendiği söylenebilir. Anlatı, grupların ve bireylerin kimliklerini hem ifade etmekte hem de inşa etmektedir (Mallini, 2005: 8). Grup içerisinde ortak anlatı ağının oluşması, grup üyelerinin ortak bir zeminde buluşmalarını ve grubun üyesi olduklarına dair uzlaşmalarını sağlamaktadır. Ortak geçmişin kabul edilmesi, ortak ve paylaşılan bir hafızayı geliştirmekte ve grup içerisinde birlik duygusu oluşturmaktadır (Hamber ve Wilson Richard 2002: 35).

Anlatı ağı içerisinde ise kalıplaşmış ifadeler, şiirler ve hikayeler gibi tekrarlanması kolay anlatı türleri ön plana çıkmaktadır. Bu öğeler içerisinde bazıları zaman içerisinde seçilerek sürekli bir biçimde yeniden hatırlanmakta, bazıları unutulmakta bazıları da dönem dönem ön plana çıkabilmektedir. Böylelikle hafıza devamlı olarak anlatı aracılığıyla inşa edilmekte, bu süreç ise bir unutmaktan ziyade “belirli bir şekilde hatırlama” olarak karşımıza çıkmaktadır (Bole, SJ, ve Hennemeyer 2004: 3).

Netice itibarıyla hafızanın ve kimliğin bireysel olmaktan çok toplumsal olduğunu söylemek mümkündür. Toplumsal grupların ortak hafızaları ve kimlikleri bulunduğu gibi bu durum dini topluluklar için de geçerlidir. Grupların ortak hafızası, topluluk üyelerini bir arada tuttuğu gibi dinamik yapısıyla yeniden inşa edilebilmektedir. Toplumsal hafıza ve kimlik bu anlamda sabit olgular değil dinamik inşa süreçlerini içeren sosyal olgulardır. Bu çalışmada ifade edilmeye çalışıldığı şekilde toplumsal hafıza anlatı aracılığıyla inşa edilebilmektedir.

4. Araştırmanın Yöntemi

Çalışma kapsamında yürütülen alan araştırmasında nitel yöntem uygulanmış ve ortak değerleri paylaşan bir grubun anlaşılması bakımından önemine binaen etnografik araştırma deseni benimsenmiştir. Bu süreçte “katılarak gözlem” ve “mülakat” yollarıyla veriler toplanmıştır. Araştırmacı, gözlem sürecine başlamadan önce tasavvuf ve tarikatlara dair sosyal bilimler alanındaki araştırmaları incelemiş, buna ek olarak Cerrahilik hakkındaki literatürün tamamı taranmış ve detaylı olarak ele alınmıştır.

Saha araştırmasına başlangıç aşamasında, araştırmacının diğer tarikatlar hakkında yaptığı araştırmalarda edindiği kaynak kişiler yol gösterici olmuş ve Cerrahi Tekkesi’ne gidilmesi için aracılık yapmışlardır. Araştırmacı, önceki çalışmalardan edindiği tecrübeden yola çıkarak, tekkedeki hiyerarşik düzenin en tepesindeki isim olan ve topluluk arasında “Efendi” olarak anılan tekke şeyhi ile birebir görüşme talebini iletmiştir. Yapılan görüşmede yürütülmesi planlanan araştırma ana hatlarıyla ifade edilmiş ve şeyhten izin alındıktan sonra veri toplama sürecine başlanmıştır.

Bu çalışmanın alan araştırması Ağustos 2019-Mart 2020 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Araştırmacı bu süreçte İstanbul'da bulunan Cerrahi Tekkesi'nde haftada iki kez düzenlenen meşklere ve zikirle düzenli olarak katılmıştır. Tekke içerisinde "lokma" olarak adlandırılan akşam yemeğine yakın bir vakitte tekkeye gidilmiş, tekke mensuplarının tekkeden ayrıldığı zamana kadar tekkede bulunulmuştur. Covid-19 pandemisinin başlangıcıyla tekkedeki faaliyetlere de ara verilmiş ve gözlem süreci böylelikle tamamlanmıştır.

Katılarak gözlem sürecinde elde edilen verileri derinleştirmek amacıyla 10 farklı tekke mensubu ile yarı yapılandırılmış mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Tekke mensuplarının genel yapısını yansıtmaya açısından; bu kişilerin tamamı üniversite mezunu ve özel sektörde ücretli çalışan olan, yaş aralıkları 24 ila 31 arasında bulunun erkek mensuplardan seçilmiştir.

5. Anlatının Toplumsal Hafızayı İnşası

Bu bölümde saha araştırması sürecinde katılımcı gözlem ve mülakatlar yoluyla elde edilen veriler kategorik bir biçimde sunulacaktır. Bu kapsamda öncelikle somut bir yapı olmasıyla birlikte tekke içerisindeki anlatı ağıyla bir hafıza unsuru haline gelen tekke binası ele alınacaktır. Ardından tekkede düzenli olarak yapılan ritüeller incelenecek, onu takip eden bölümde tekke içerisinde kullanılan ortak dilin hafızaya etkisine odaklanılacaktır. Sonrasında sözlü kültür geleneğinin yansımaları ve söz tutmak kavramının önemine değinilecek, tekke içerisinde anlatılan hikayeler ve okunan ilahilerin toplumsal hafızanın inşasındaki rolüne yer verilecektir. Tüm bu başlıklarda ana omurgayı toplumsal hafıza ve anlatı ilişkisi oluşturacak, bu ilişki saha araştırmasının sonuçlarıyla ele alınacaktır.

5.1. Hafızanın Mücessem Hali: Halveti Tekkesi

İstanbul Fatih'te bulunan Cerrahi Tekkesi, kurulduğu yıllardan Cumhuriyet dönemine kadar 400 yıla yakın bir süre faaliyette olmuş bir binadır. 1925 yılında tekke ve zaviyelerin kapatılmasıyla, tekkelerde yaşayanların "kayd-ı hayat" şartıyla ikamet etmelerine izin verilse de mevcut şeyhlerin vefatıyla binaların tamamına yakını işlevsiz hale gelmiş, boşaltılmış, yıkılmış yahut başka amaçlarla kullanılabilir hale gelmiştir. Tarihte de Halveti tarikatının başka bir kolu tarafından kullanılan tekke binası, zaman içerisinde yıkılmış, 2000 sonrasında restore edilerek yeniden faaliyete geçirilmiştir.

Tekke binası üç katlı olup binanın ana bölümünü zikirlerin, meşkların ve sohbetlerin yapıldığı "meydan" kısmını içeren üçüncü kat oluşturmaktadır. Kalem işi bezemelerle donatılan meydan bölümünün duvarlarında geleneksel sanat dallarından hat, ebru ve tezhip sanatlarının çeşitli örneklerine yer verilmektedir. Meydan bölümünün haricinde tekke binasının diğer katlarında da geleneksel sanatların farklı örneklerine rastlanmaktadır. Bunlara ek olarak farklı tarikatlara ait olan ve "tac" olarak adlandırılan çeşitli başlıklar sergilenmekte ve tüm bu eserlerin içerisinde eski dönemlere ait örneklerin yanı sıra yeni üretilen örnekler de bulunmaktadır. Binanın tamamında rastlanan bu örnekler, tasavvuf geleneğinin sanata yansımalarını sürekli olarak hatırlatmaktadır. Buna ek olarak tekke şeyhi de farklı sanat dallarında eğitim almak isteyenleri desteklemekte, tasavvuf ve tarikatların hafızası bu anlamda dinamik tutulmaya çalışılmaktadır.

Tekke binasındaki somut göstergelerin tasavvuf geleneğinin hafızasını yansıtmalarının yanı sıra tekke binasının bizatihi kendisinin, hafızasının mücessem hali olarak karşımıza çıktığını söylemek mümkündür. Tekke içerisinde yapılan konuşmalarda, içerisinde bulunan binanın öneminden sıkça bahsedilmektedir. Tarihi süreçte bu tekkede yaşamış ve etki bırakmış isimlerden de örnekler getirilerek, buldukları mekânın önemi tekraren vurgulanmakta ve tekkede bu bilinçle hareket edilmesi gerekliliği dile getirilmektedir. Bu anlatının ana hatlarını; tekkenin kendilerine emanet

edildiği ve manevi büyüklerin sürekli olarak onları gözlemlediği, zaman zaman rüyalar aracılığıyla uyarılarda buldukları söylemi şekillendirmektedir.

Mekân-hafıza ilişkisi hakkındaki verileri derinleştirmek amacıyla, tekke mensuplarına yüzyıllardır Halveti tekkesi olan bir mekânda olmanın onlarda nasıl karşılık bulduğu sorusu yöneltilmiş ve 10 katılımcıdan 9'u bu nevi bir mekânda olmanın ortak hafızalarındaki önemine değinmiştir. Bu 9 katılımcıdan 5'i mekânın hafızaya etkisini tarihle olan bağ üzerinden ele alırken 4'ü de hafızada sağlanan sürekliliği gelenek üzerinden ifade etmiştir.

Mekânın hafıza ile ilişkisini tarihle olan bağ üzerinden ele alan katılımcılardan 3'ü (K3, K5, K9) kendilerinden önce o mekânda yaşamış kişilerle kurdukları ilişkiye referansla hafızadaki devamlılığı vurgulamışlardır:

Orada daha önce bulunanları düşünerek ona göre hal ve hareketlerime düzen vermeye çalışıyorum (K3, 25).

O havayı teneffüs etmek, dedelerimiz diyebileceğimiz insanların oraya ayak basmış olması, orada ibadet etmeleri, orada yapılan sohbetlerden dolayı oraya giderken her halimize dikkat edecek şekilde orada bulunuyoruz (K5, 25).

Eskiden beri orada yaşamış olanların oradaki duvarlara, taşlara aksetmiş olan nefeslerini hissetmiş oluyorum (K9, 28).

Geçmişle kurulan irtibat; gelenek vurgusu yapan 2 katılımcı (K1, K4) tarafından da şu şekilde ifade edilmiştir:

Oraya gelen insanlar tarafından bu gelenek yaşatılıyor ve kendimizi dış dünyadan soyutlayarak o döneme gitmiş oluyoruz. O dönemde yaşamış gibi, o dönemdeki insanlarla bir arada olmuş gibi hissediyorum (K1, 25).

Geçmişten bugüne devam eden bir geleneğin parçası olduğumu ve geçmişle bir iletişim kurduğumu düşünüyorum (K4, 29).

Katılımcıların ifadelerinde de görüldüğü gibi tekke binası, hafızada devamlılığı sağlarken; tekke mensupları bina aracılığıyla geçmişte yaşamış kişilerle irtibat kurmaktadır. Bu noktada geçmişte yaşayan manevi büyüklerle kurulan ilişkinin tekke içerisindeki öneminden bahsetmek gerekir. Tasavvuf geleneği silsile halinde gelen ve isimden isime aktararak yaşatılan bir gelenek olduğu gibi tasavvuf büyüklerinin şiirlerin okunması, ilahilerinin söylenmesi yahut hikayelerinin anlatılması da bu geleneğin bir parçasıdır. Bu sebeple tasavvuf ve tarikatların hafızasında belli temel isimlerle irtibat kurmak önemli bir hal almaktadır. Katılımcıların geçmişte o mekânda bulunan kişilerle kurdukları bağa referansla hafızadaki devamlılığı vurgulamaları, tasavvuf geleneğinin ana omurgasını oluşturan, kişiden kişiye aktarılan yapısını ortaya koyar niteliktedir.

Tekke içerisindeki anlatı ağında karşılık bulan bu söylem, tekke mensuplarının davranışlarını da düzenler mahiyettedir. Tekke mensupları bina ile kurdukları ilişki üzerinden kadim bir geleneğin devam ettirilişini sürekli olarak hatırladıkları gibi mekân da devam ettirilen bir geleneğin somut hali olarak kendini hatırlatmaktadır. Toplumsal hafızayı inşa eden bir unsur olarak mekân, kendisini farklı şekillerde açık bir biçimde göstermekte, tasavvuf geleneğinin mirasını taşıdığı gibi tekke mensuplarının tasavvuf ve tarikatların hafızası ile irtibat kurmasında da rol oynamaktadır.

5.2. Zikir ve Meşk: Ritüellerin Hafızayı Kültürle İnşası

Cerrahi Tekkesi mensupları haftada iki kez düzenli olarak bir araya gelmekte ve ritüellerini sürdürmektedirler. Bu kapsamda her hafta 1 kez tekke musikisi meşki ve 1 kez de zikir icra edilmektedir. Kelime kökeni olarak bakıldığında “anma, hatırlama” anlamlarını barındıran zikir,

erken dönemlerinden bu yana farklı tarikatlarda görülen bir ritüel olup ana hatlarıyla ifade edildiğinde oturarak yapılan zikre “kuud zikri”, ayakta yapılan zikre “kıyam zikri” ve halka şeklinde ayakta durarak yahut yürüyerek yapılan zikre de “devran zikri” denilmektedir. Bu zikir biçimlerine ek olarak Vefa Devri, Tavaf Tevhidi yahut Dalga Tevhidi gibi isimlerle anılan bazı özel zikir biçimleri de bulunmaktadır.

Cerrahi Tekkesi’nde bu zikir türlerinin tamamı yapılmakla birlikte Halvetilik ile özdeşleşen devran zikri ön plana çıkmaktadır. Tüm ritüellere tekke musikisinin farklı örneklerinin eşlik etmesi ve ortak hatırlama araçlarıyla hafıza canlı tutulduğu gibi, zikir sırasında kurulan yakın fiziki temasla da birliktelik duygusunun pekiştiğinden söz etmek mümkündür. Zikre katılanlar zikir boyunca “Hu”, “Hayy”, “Allah” gibi farklı isimleri sürekli olarak, aynı anda ve aynı hareketlerle tekrar etmektedir. Böylelikle ortak hafıza pekiştirilmekte ve grup içerisindeki “bir” olma duygusu en üst düzeyde yaşanmaktadır.

Ritüellerin hafızaya etkisi kapsamında tekke mensuplarıyla görüşüldüğünde katılımcıların tamamı bu ritüelleri devam ettirmenin hafızalarına etkisini vurgulamıştır. Bu kapsamda verilen cevaplar içerisinde, 4 katılımcı tarafından tekke binası ile alakalı cevaplara benzer şekilde geçmişle kurulan bağın ve geleneği devam ettirmenin önemini vurgulanması dikkat çekicidir:

Zaman sanki aradan kalkmış ve geçmişten günümüze o insanlarla bir birliktelik oluşmuş gibi hissediyorum (K4, 29).

Kendi başına kalmaktansa bu yolda daha önce bulunmuş insanların bize bıraktıkları mirası takip ederek bu yolda bulunmak, bu şekilde çabalamak benim daha rahat bir şekilde bu yolda bulunmamı sağlıyor (K5, 25).

Bu bizim atalarımızdan gelen bir miras, ata mesleği... Bunun bir parçası olmak bizim için büyük bir şeref. Biz bunları yapmazsak bunlar gelecek nesillere aktarılamayacak, bu dışlinin bir çarkı olduğum için kendimi çok şanslı hissediyorum (K7, 31).

İzlerini sürdüğüm, eskiden yaşamış insanların yaptığı şeyleri yapmakla onlarla aynı yolda olduğumu hissediyorum (K10, 24).

Katılımcı ifadelerinde de görüldüğü üzere ritüelleri devam ettirmek ve sürekli olarak yaşatmak; dini kültürün öğeleri olarak da ifade edilebilecek unsurlar aracılığıyla hafızanın nasıl inşa edildiğini ortaya koyar niteliktedir. Bu ritüellerin zaman içerisinde, özellikle tekke ve zaviyelerin kapatılmasının ardından unutulmaya yüz tuttuğu düşünüldüğünde, gündelik hayatta karşılaşılamayacak ritüellerin özel bir mekânda yaşatılmasının, tekke mensuplarında ayrıca karşılık bulduğunu söylemek mümkündür. Bu kapsamda 3 katılımcı, ritüellerin etkisinin tekke ile sınırlı kalmadığını ve gündelik hayatlarına da yansıdığını ifade etmişlerdir:

Günümüzde insanları hayatın karmaşasından uzaklaştırmak için bir araç olarak görüyorum (K1, 25).

Belli ritüellerin yapılarak toplumda aktarılması önemli ama tasavvuf özelindeki ayinler kişinin de kendi içerisindeki manevi şevkini artırıyor. Bir yandan da insanın yükünü alıyor ve ertesi haftaya tazelenmiş bir şekilde başlıyorsun (K6, 31).

Bu dünyanın içinde bir anda asıl gerçekliğin içine girdiğim ve ne yaptığımı unutmamamı sağlayan bir şey benim için (K2, 26).

Katılımcıların açıklamalarında görülen “hayatın karmaşasından uzaklaşmak” ve “asıl gerçekliğin içine girmek” sözleri, tarihsel anlatıyla uyumlu şekilde, tasavvufun tekke içerisindeki zamanla sınırlı olmadığını ve orada alınan eğitimin gündelik hayata da yansıdığını gösterir mahiyettedir. K6’nın “manevi şevkini arttırdığı” yönündeki ifadesi de tekke içerisindeki ritüellerin hayatın diğer

aşamalarına yansımaları göstermesi bakımından ayrıca önemlidir. Bu örneklerden de anlaşılacağı üzere mekâna ek olarak ritüeller de hafızayı kültür üzerinden inşa eden bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

5.3. Sırlamak, Dindirmek, Bereketlendirmek: Ortak Dilin Birleştiriciliği

Tasavvuf geleneği içerisinde zamanla kendine has bir terminoloji oluşmuş ve bu dil dünyasının yansımaları günümüze kadar ulaşmıştır. Buna göre tarikat faaliyetlerinin yürütüldüğü alanlar olan tekkelerin hankah, zaviye, âsitâne vb. özel isimlendirmeleri bulunduğu gibi tekke içerisinde farklı görevleri üstlenen kişilere de postnişin, şeyh, vekil, hizmetnişin, meydancı, aşçı, ferraş gibi çeşitli özel unvanlar tayin edilmektedir. Tekke içerisinde unvanların sürekli tekrar edilmesiyle kişilerle unvanlar özdeşleşmekte ve kişi, bireysel kimliğinden çok tekke içerisindeki kimliği ile hafızada kalıcı yer edinmektedir. Bunun en belirgin örneği, tekke şeyhinin bulunmadığı bir ortamda dahi “Efendi böyle buyurdu.” yahut “Efendi teşrif etti.” benzeri ifadelerle kendisinden “Efendi” olarak bahsedilmesidir. Böylelikle tekke şeyhinin konumu daimî olarak pekişmekte ve topluluk üyelerine hatırlatılmaktadır.

Ortak dil dünyasını şekillendiren unvanların yanı sıra olumsuz çağrışımları barındıran belli söz öbeklerinden de tekke içerisinde kaçınılmaktadır. Tarikat eğitiminin hayatının tamamını kapsadığının ifade edildiği ve sözlü kültürün önemini vurgulandığı tekkede, insanın kendisi gibi dilinin de düzgün olması gerektiği ifade edilmektedir. Buna binaen olumsuz çağrışımları barındıran bazı kullanımlardan uzak durulması vurgulanmakta, bu kapsamda örneğin “kapatmak” yerine “sırlamak”, “söndürmek” yerine “dindirmek”, “bitirmek” yerine “bereketlendirmek”, “yakmak” yerine “uyandırmak”, “uyumak” yerine “mihman olmak” gibi terimler kullanılmaktadır. Bunlara ek olarak nefsi ve benliği çağrıştırdığı için tekke içerisinde “ben” yerine “fakir” veya “bendeniz” ifadeleri kullanılmaktadır. Böylelikle gündelik hayatta kullanılan dilden farklı, o gruba özgü bir dil dünyası sürekli olarak tekrarlanmakta ve ortak dil aracılığıyla ortak hafıza inşa edilmektedir.

Ortak hafızayı inşa eden bir diğer unsur olarak ortak dilin tekke mensupları üzerindeki etkisine dair yöneltilen soruya cevaben, katılımcıların tamamı ortak dilin hafızadaki etkisini vurgulamıştır. Bu kapsamda 3 katılımcı (K8, K9, K10) mekân ve ritüellere benzer şekilde tekkeye mahsus dil dünyasının geçmişle olan irtibatlarını ve devamlılığı ön plana çıkarmışlardır. 2 katılımcı da tekkenin dış dünyadan ayrı bir yer olduğunu hatırlattığını ifade ederek dil dünyasının öneminden şöyle bahsetmiştir:

“Bu dil insanları dışarıdaki hayattan ayrı bir yere sokmuş oluyor ve oraya has bir iletişim kuruyor. Bu dili kullandığın insanlarla boş şeyler konuşamıyorsun, bunun insanı koruyan bir tarafı var (K4, 29).

Orada verilen terbiyenin ciddiyetini gösteriyor ve orada verilen eğitime dikkat çekiyor. Askerde yapılanlar gibi orada verilen eğitimdeki terminoloji, oranın manevi atmosferine sokuyor” (K5, 25).

Tekke mensuplarından 3 katılımcı ise bu söz öbeklerinin içeriklerine ve kullanılma sebeplerine vurguyla dil dünyasının kendi davranışlarına olan etkilerine de değinmiştir:

Tekkede kullanılan ortak dili ilk duyduğumda da çok hoşuma gitmişti, çok kibar bir dil ve insanın hayatına da orada kullanılan dil yansıyor. İnsan hayatında da buna göre hareket ediyor ve daha nazik davranmayı öğretiyor (K1, 25).

Oradaki dil menfi anlam içeren kelimelerin daha farklı yorumlanması gibi. Gündelik hayattaki bir kelimenin farklı kullanımını görmek insanı ister istemez düşünmeye sevk ediyor (K6, 31).

Olaylara ve durumlara farklı bakmamızı gerektiriyor. Sadece kelimeleri düşünerek bile olayın dış yüzünde kalmamayı öğretiyor. Biz yanlış bir şeyi ifade ettiğimiz zaman bizi bambaşka yerlere götürebilir, o yüzden bu tür şeyleri öğrenmeye çalışıyoruz (K7, 31).

Tekke mensuplarının da ifade ettiği şekilde ortak dil dünyası ortak hafızayı farklı şekillerde inşa etmekte, özel bir alan olarak tekkeyi diğer mekânlardan ayırıştırmasının yanı sıra bireysel hafızada da yer edinerek tekke mensuplarının gündelik davranışlarını da düzenleyebilmektedir. Terminolojinin unvanlara denk gelen kısımlarının sürekli olarak tekrarlanmasıyla kişilerin konumları grubun üyeleri tarafından pekiştirildiği gibi, ortak dil dünyasının sürekli tekrarı ortak kimliğe de şekil vermektedir. Tüm bu açılardan ele alındığında hafızayı inşa eden bir unsur olarak ortak dil dünyası kendisini açık bir biçimde göstermektedir.

5.4. Nutuk Haklamak: Sözlü Kültürün Etkisi

9. yüzyıldan itibaren yazılı kaynakları oluşmaya başlayan tasavvufa dair geniş çaplı bir literatür bulunmakla birlikte bir eğitim metodu olarak daima sözlü kültürden beslendiğini söylemek mümkündür. Tekke içerisinde de vurgulandığı ve görüldüğü şekilde, şeyh ile mürid arasındaki ilişkiye dair bazı yazılı tarifler bulunsa da kişiden kişiye değişen bir eğitim şekli olarak nefis terbiyesi daha çok sözlü kültüre dayanan bir yapıya sahiptir. Şeyh; müridinin hali, hareketleri, davranışları ve rüyaları gibi farklı durumları gözeterek müridin manevi eğitimini takip etmekte, bu durum da sözlü iletişimin bizzat kendisini ayrıcalıklı bir konuma yerleştirmektedir.

Bu kapsamda şeyhin dervişlerine yaptığı sohbetler, verdiği nasihatler, anlattığı hikayeler gibi örneklerin yanı sıra tekkede şeyh tarafından inşa edilen ana anlatı ağı, tekke mensupları tarafından da benimsenerek farklı şekillerde tekrarlanmaktadır. Tarikata girmek için yapılan biat merasimine “sözleşmek” anlamına gelen “ahitleşme” denildiği gibi girdikten sonra kendisine söylenen sözleri dinlemesi gerekliliği, tarikat mensuplarına daima hatırlatılmaktadır. Söz dinlemenin önemi, kendisine söylenenleri yerine getirmek olarak ifade edilebilecek “nutuk haklamak” ifadesiyle dile getirildiği gibi söz dinlemenin önemine binaen bazı kalıp cümleler de tekrarlanmaktadır:

“Söz tutmanın yararı vardır, tutmayana zararı vardır...”

“Bu yol çok kolaydır söz dinleyene, bu yol çok zordur söz dinlemeyene...”

“Söylenmemiş söz yok, tutabilene aşk olsun!”

Bu noktadan hareketle tekke mensuplarına “söz dinlemek” ve “söz tutmak” kavramlarının onlarda nasıl karşılık bulduğu sorulmuştur. Katılımcıların tamamı farklı açılardan olmakla birlikte bu kavramların önemini vurgulamış, özellikle kendi hayatlarını düzenleme açısından kendilerine verilen nasihatleri ve söylenen sözleri yerine getirmenin ne kadar önemli olduğundan bahsetmişlerdir. 2 katılımcı, söz tutmanın kendileri için önemini yanı sıra şeyhin konumunu da pekiştirdiğini şöyle ifade etmiştir:

Tekkede söylenen söz herhangi birinin sözü olmuyor, senin orada tabi olduğun büyüğünün sözü oluyor. Onun sözünü dinlemek hem maddi hem manevi olarak işlerimi düzene sokmamı sağlayan şey. Benim iyiye doğru bir çizgide ilerleyebilmem için sözü tutmam gerekiyor (K3, 25).

Bunlar bizim için çok önemli çünkü söz söyleyen kişi kendi için değil bizim için söylüyor, bunları yaparsak mesafe kat edebiliyoruz. Bunu dinlemezsek bu sözü söyleyen kişiden değil bizden bir şeyler eksiliyor (K7, 31).

Katılımcı ifadelerinde de görüldüğü üzere tekke içerisindeki şeyh-mürid ilişkisi içerisinde açık bir asimetri söz konusudur. Şeyhin otoritesini kabul eden mürid, şeyhten gelen mesajları kabul ettiği

gibi kabul etmediği yahut onaylamadığı takdirde zarar gördüğünü veya göreceğini de ifade etmektedir. Sözü söyleyen kişinin kendisi için değil söylediği kişi için konuştuğu ifadesinde de görüldüğü üzere, söz dinlemek ve söz tutmaya tekke içerisinde büyük bir önem atfedilmekte, bu durum da hafızanın daima canlı tutulmasını kolaylaştırmaktadır.

2 katılımcı bu kapsamda mekân, ritüel ve ortak dile benzer şekilde hafızadaki devamlılığı ve bir geleneği sürdürmeyi ön plana çıkarmışlardır:

Bu kavramların da muhafaza olunmayla bir alakası var. Hayatında kendi kafana göre değil belli, muhafaza edilmiş bir çerçeve içerisinde bulunup onun içerisinde gitmekle alakalı bir değeri var. Kendi başına değilsin, bir cemaatin içerisinde... Bu hem nefse muhalefetle alakalı hem de silsileyle gelen, kendi başına olmamak, kendini bu silsile içerisinde bir yere dahil etmek anlamını da taşıyor (K4, 29).

Bizden öncekilerin hayatlarına baktığımızda söz tutmakla işlerinin yoluna koyulduğunu duyuyoruz ve kendi hayatımızda bile söz tutmakla yaşanan değişimleri de görebiliyoruz. Tekke kültürüne mensup insanlar arasında geçerli olan, yazılı olmayan kurallar silsilesi var ve bunlar da yüzyıllar boyu söz tutmakla, şifahi olarak nesilden nesle aktarılmış bir yaşam tarzının örnekleri. Bu kültür öncelikle dinlemekle başlıyor. Söz tutmak ve söz dinlemek tekkedeki kişinin en önemli görevleridir (K10, 24).

Bu örneklerde de görüldüğü üzere, tasavvuf ve tarikatların hafızası ile olan ilişki farklı araçlarla canlı tutulmaktadır. Katılımcılar, kendilerinden önce gelen kişilerin söz dinleyerek işlerini yoluna koyduğunu yahut silsile halinde bu geleneğin günümüze ulaştığını ifade ederek geçmiş kişilerle kurulan daimî bağın önemini vurgulamaktadır. Buradan da görüldüğü üzere sözlü kültürün sürdürülmesinde ana unsurlardan biri, tekke içerisinde şeyh tarafından farklı zamanlarda yapılan sohbetler ve tekke içerisinde oluşturulan ortak dil dünyasıdır. Şeyhin hiyerarşinin en tepesindeki konumunun yanı sıra sözlü kültürün öneminin de vurgulanmasıyla onun tarafından söylenen sözler, tekke mensupları için kritik bir konuma denk gelmektedir. Sözlü kültürün yanı sıra söz kavramı da tek başına önem kazanmakta ve anlatı ağı içerisinde kendisini farklı şekillerde göstererek hafızada süreklilik sağlanmaktadır.

5.5. Bir Derviş Mehmet Varmış: Dini Hikayeler

Tekke içerisindeki sözlü kültürün sürdürülmesinde en önemli öğelerden biri tekke şeyhi tarafından herhangi bir müfredata bağlı kalmadan yapılan sohbetlerdir. Tekkedeki anlatı ağının ana omurgasını oluşturan sohbetler, tekke mensupları tarafından dikkatle takip edilmekte, kayıt altına alınmakta ve bazı tekke mensupları tarafından not olarak dinlenmektedir. Alınan ses kayıtları tekke mensupları arasında da paylaşılmakta, buna ek olarak sohbetlerde anlatılanlardan hafızada kalıcı yer edinen bölümler, tekke mensupları içerisindeki konuşmalarda tekrarlanmaktadır. Böylece sohbetlerde ön plana çıkan mesajların yanı sıra özellikle dini hikayeler hafızanın inşasında kalıcı yer edinmektedir.

Dini hikayelerin anlatımına farklı inançlarda rastlandığı gibi İslam dini özelinde de dini hikayelerin anlatımına rastlamak mümkündür. Kıssa, menkıbe yahut hikâye gibi farklı isimleri taşıyabilen bu anlatıların içerisinde Kur'an-ı Kerim'de farklı kavimlere ve peygamberlerin hayatlarında dair anlatılan kıssaların ayrıcalıklı bir konumu olduğunu söylemek mümkündür. Tekke içerisinde hikayeler anlatılırken, gelebilecek eleştirilere cevaben "Allah (cc) da kitabında hikâye anlatıyor..." denilmekte ve dini hikayelere sıkça yer verilmektedir. Dini hikayelerin anlatıldığı farklı yazılı kaynaklar bulunduğu gibi sözlü olarak da aktarılmaktadır. Anlatı ağının ana ayaklarından birini oluşturan hikayeler, dikkat çeken mesajları ve tekrarlanmalarının kolaylığı ile hafızada yer

edinmekte, bu kapsamda tekke mensuplarına sohbetlerden en çok hangi bölümleri hatırladıkları sorulduğunda da hikayelerin daha çok hatırlandığına rastlanmaktadır.

Bu kapsamda 6 katılımcı (K3, K4, K5, K6, K7, K9) hikayelerin önemini kendilerine yol göstermesi bakımından vurgulamıştır. 1 katılımcı bu bakışı şöyle ifade etmiştir:

Benim en çok duyduğum sözlerden birisi bu hikâyeler anlatılırken hikâye olarak dinlemememiz gerekliliği hakkında oldu. Bunları bizim de yaşayabilmemiz mümkün olduğu için hikâyelerin anlatıldığını biliyorum ve bu şekilde dinlemeye çalışıyorum. Fıkra bile anlatılsa gülmeden, oradan alabileceğimiz dersleri anlamaya çabalıyorum. Olmamız gereken profili bize anlatması açısından önemli buluyorum (K5, 25).

Katılımcının ifadesinde de görüldüğü üzere tasavvuf içerisindeki eğitim süreci hayatın tamamını kapsadığı için fıkra da anlatılsa ciddiyetle dinlenilmesi ve mesaja odaklanması gerekliliği ön plana çıkmaktadır. Hikayelerin anlatılmasını hafızanın sürekliliği bağlamında ele alan 4 katılımcıdan (K1, K2, K8, K10) 1'i de hikayelerin içeriğinin önemini şöyle vurgulamıştır:

Anlatılan hikâyeler hem örnek teşkil etmesi açısından ve kıssalardan yapılması gerekenler hakkında sonuçlar çıkması açısından çok önemli. Bu bir eğitim ve daha önce bu eğitimden geçen kişilerin yaşadıklarını görmemizi sağlıyorlar (K2, 26).

Katılımcı ifadelerinde hikâyelerin içeriklerinin ön plana çıktığı görülürken bunu da bir gelenek olarak benimsedikleri anlaşılmaktadır. İçerikleri bakımından ele alındığında tekkede anlatılan dini hikayeler çeşitlilik göstermektedir. Bu kapsamda isimsiz yahut anonim bazı karakterlerden bahisle derviş, molla, Bektaşî, Derviş Mehmet hikayeleri anlatıldığı gibi farklı tarikatların önemli temsilcilerinin hikayelerine de yer verilmektedir. Katılımcılara en çok ne türde hikayeleri hatırladıkları sorulduğunda da 7 katılımcı (K1, K2, K4, K7, K8, K9, K10) tarikat büyüklerinin hikayelerini hatırladığını ifade etmiştir. Bu durum, hafızanın sürekliliğinin tarih aracılığıyla kurulmasına örnek oluşturduğu gibi geçmişten gelen bir geleneğin devamcıları olarak tekke mensuplarının geçmişe atfettikleri önemi de ortaya koymaktadır. Hafızada kalıcı yer edinen isimler aracılığıyla gelenek, günümüzde de sürdürülmekte ve geleneği sürdürenler hafızalarının mihenk taşlarını ve nirengi noktalarını belirleyerek bu isimlerle irtibatlarını canlı tutmaktadır.

5.6. Ben Dervişim Diyene: İlahiler

Tasavvuf tarihine dair literatürde meşk yoluyla öğrenilen ve öğretilen müzik önemli bir rol oynamakta, mukabele gecesi olarak adlandırılan zikir gecelerine dini musikinin ilahi, kaside, şuşul, naat, durak gibi farklı örnekleri daima eşlik etmektedir. Türk müziği özelinde düşünüldüğünde lâ-dini musikide, medhal, peşrev, sirto, longa, semai gibi anlatı ögesi içermeyen örnekler bulunmakla birlikte dini musikinin tüm öğelerinde anlatı yer almaktadır. Bu bakımdan lâ-dini musikiden farklı olarak dini musikide müziğin araçsallaştığından ve anlatının müzik aracılığıyla ön plana çıktığından bahsetmek mümkündür.

Tasavvuf geleneğinin ritüellerinin icrasında büyük öneme sahip müzikal öğelere dair repertuara bakıldığında nota altına alınmış yüzlerce kayıt bulunmaktadır. Bununla birlikte mesajlarının önemi ve özlü ifadeleri dolayısıyla ilahilerin ezberlenmesinin yanı sıra gündelik hayatta da dinlenilmesi, tekke içerisinde sıkça ifade edilmektedir. Zira buna göre ilahilerin bestelendiği şiirler ayetleri, hadisleri ve tasavvufu etkili bir şekilde anlatan araçlardır. Bu örnek, müziğe benzer şekilde şiire de araçsal bir rol atfedildiğini ortaya koymaktadır.

Müzik, anlatı ve hafıza bağlamında tekke mensuplarıyla yapılan görüşmelerde de bu araçsal rol açıkça ifade edilmiştir. 2 katılımcı bu durumu şöyle anlatmaktadır:

Ritimle ve müzikle ilahiler, birtakım kuralların ve kaidelerin kolayca öğretilbildiği ve aktarılabildiği bir alan oluyor, bu nedenle güzel ve önemli olduğunu düşünüyorum (K9, 28).

Biz musikiyi güftedeki ifadelerin daha kolay aktarılması için kullanıyoruz. Bunlar bizim muhabbetimizi diri tutmaya yarayan unsurlar ve nefsi yolundan çıkarmadan terbiye etmeye de yarıyor, kötülükten uzak tutuyor (K10, 24).

Tarikatın ritüellerinin tamamına eşlik etmekle birlikte tekke mensupları tarafından müziğin anlatıyı aktarmak için kullanılması, tekke mensupları tarafından açıkça vurgulandığı gibi müziğin farklı açılardan anlatının aktarımını kolaylaştırdığının da dile getirildiği görülmektedir. Bu bağlamda 2 katılımcı müziğin bizatihi kendisinin önemini ifade etmiştir:

Bestelenerek günümüze kadar gelmiş, çok eski eserler de var ama insanın vecde gelmesinde özellikle ritimli ilahiler daha ön planda oluyor. Motamot şiirlerin okunmasından ziyade besteler halinde okunması insanı daha çok etkiliyor, insanın ayinler icra edilirken yaşadığı hazzı arttırıyor (K1, 25).

Müzik bu işin içinde olduğu için bana hitap ediyor. Müslümanların bir ilim olarak müzikte gösterdikleri başarıyı görmek, ruha hitap eden besteleri duymak beni olumlu yönde etkiliyor (K5, 25).

Müzikal değer taşıdığı ritmik öğelerin etkisinin görüldüğü bir diğer alan da hafızadaki kalıcılıktır. Tekke mensuplarına en çok hangi ilahileri hatırladıkları sorulduğunda da 3 katılımcı bestesi hareketli olan ilahileri (K3), bestesi güzel olan ilahileri (K4) ve bestesi yüzyıllar öncesine ait olan ilahileri (K5) hatırladığını söylemiştir. Katılımcı ifadeleri hafızayı inşa eden bir unsur olarak müziğin birden çok fonksiyon üstlendiğini farklı açılardan göstermekte olup mesajın etkili aktarımı amacıyla aracı olarak kullanıldığını da ortaya koymaktadır.

6. Sonuç

Toplumsal hafıza literatüründe ifade edildiği gibi ortak hafıza, ortak kimliğin inşasında ana omurgayı oluşturmaktadır. Cerrahi Tekkesi üzerinden yapılan bu araştırmada da görüldüğü üzere grubun ortak hafızası; mekân, ritüel, dil dünyası, hikayeler ve müzik gibi farklı öğelerin; anlatı aracılığıyla ifadesiyle inşa edilmektedir. Mekân özelinde düşünüldüğünde geçmişte de tekke olarak kullanılan bir mekânda bulunmak, onların geçmişle irtibat kurmalarını kolaylaştırarak tekke mensuplarının hafızasında sürekliliğin sağlanmasına katkıda bulunmaktadır. Tekke içerisindeki ortak dil dünyası, iç iletişimi kolaylaştırmanın yanı sıra grup aidiyetini pekiştirmekte ve bulunulan mekânın dış dünyadan farkını sürekli olarak hatırlatmaktadır.

Tarikat büyüklerine ait hikayelerin anlatımıyla geleneğin devamlılığı ve kadimlik vurgulandığı gibi grubun ortak hafızası da tarihi öneme sahip kişilere atıfla inşa edilmektedir. Hikayelerin müzik öğelerinden farklılaşan yönü ise ilahilere konu edilmeyen bazı başlıkların hikayelere konu edilebilmesidir. Müziğin hafızaya etkisi bağlamında ele alındığına, ilahilerin müzikal yönleri sayesinde hem tekrarlanmalarının hem de ezberlenmelerinin kolaylaştığı görülmektedir. Buna ek olarak şiirlerden bestelenmeleri dolayısıyla anlatı boyutu ön plana çıkan ilahiler, katılımcı ifadelerinde de görüldüğü üzere hem içerdiği anlatı öğeleriyle hem de müzikal değerleriyle önem kazanabilmektedir. Netice itibarıyla tekke içerisindeki ritüeller müzik eşliğinde hayata geçirilmekte ve müzik aracılığıyla anlatının aktarımıyla ortak hafıza farklı yollardan inşa edilmektedir.

Tekke içerisindeki sözlü kültür akışı ve anlatı boyutundan bakıldığında, anlatı ağı içerisinde sürece en uzun olanlar şeyhin sohbetleridir ancak geniş bir içeriğe sahip olması, belirli bir müfredatı takip etmemesi gibi özellikleri sohbetlerin tamamen hafızada yer edinmesine engel teşkil etmektedir. Bu süreçte söz öbekleri, hikayeler, şiirler gibi kalıplar hafızada kalıcı hale gelmekte ve ön plana

çıkılmaktadır. Bu durumun sözlü kültürle yaşatılan geleneklerin dezavantajını açıkça ortaya koyduğunu söylemek mümkündür. Zira saha araştırması sürecinde de karşılaştığı şekilde, bu süreçte, söylenenler kişiden kişiye aktarılırken anlam değişikliğine uğramakta, söylenenleri uzaktan duyan yahut o sırada dikkatle dinlemeyen kişilerin söylenenden farklı aktarımlarına rastlanmaktadır.

Bu noktada iki temel sorundan daha bahsetmek mümkündür. Bunlardan ilki söylenen sözün bağlamından koparılması, diğeri de yorumlama sorunsalıdır. Saha araştırması sürecinde de görüldüğü üzere tekke içerisinde, şeyh tarafından daha önce söylenen bir söz, söylendiği bağlamdan ayrı olarak aktarılabilen ve yanlış anlaşılmalara sebep olabilmektedir. Bu noktada yorumlama sorunsalı devreye girmekte, sözgelimi bazı tekke mensupları şeyhin söylediği sözle söylemek istediğinin farklı olduğunu ifade edebilmektedir. Netice itibarıyla sözlü kültürün bir yansıması olarak, anlatının farklı şekillerde hafızayı şekillendirdiği tekke içerisinde görülebilmektedir.

Sözlü kültürün yansımalarının bir sonucu da özellikle hikayeler ve ilahilerde kişi, mekân, zaman gibi unsurların birbirine karışmasıdır. Bunun neticesinde aynı hikayeler farklı kişiler için anlatılmakta yahut iki kişi arasında geçen bir hikâyenin anlatımında, hikâyenin kahramanlarının aynı dönemde yaşamaması gibi örnekler rastlanabilmektedir. Hikayelerin sözlü kültürle aktarılırken bazı unsurların silikleşmesine benzer şekilde ilahilerde özellikle bestekarların çoğu bilinmemektedir. Güfte sahipleri arasında ise Yunus Emre ile Bursalı Aşık Yunus birbirine sıkça karıştırılmakta, Bursalı Aşık Yunus'a ait ilahiler Yunus Emre olarak zikredilebilmektedir.

Sonuç olarak bu çalışma, İstanbul'da halen aktif bir Cerrahi Tekkesi'nde sürdürülen 7 aylık bir alan araştırmasından elde edilen bulgular ışığında; toplumsal hafızanın anlatı üzerinden inşasını ortaya koymaktadır. Araştırma bulgularında da görüldüğü üzere tekke içerisinde dinamik ve daimî bir sözlü akış bulunmaktadır. Tekke mensuplarının ortak hafızasının inşasında anlatı, sözlü kültür geleneğinden beslenerek rol oynamaktadır. Ortak bir mekânda, ortak dil dünyasını paylaşarak farklı ölçeklerde anlatı öğeleriyle bezenen toplumsal hafıza, duygu birliğini tesis ettiği gibi grup aidiyetini de pekiştirerek tüm mensupları "dervişlik" kimliği etrafında birleştirmektedir.

Kaynakça

- Aktin, S. (2020). "Toplumsal bellek ve endüstriyel mekân: Antalya pamuklu dokuma fabrikası örneği". *Sosyoloji Notları*, C.4, S. 2. 2-21.
- Assman, J. (2001). *Kültürel bellek: eski yüksek kültürlerde yazı, hatırlama ve politik kimlik*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Azamat, N. (1995). *Fahreddin efendi*. DİA, C. 12, İstanbul. 83-84.
- Bole, W., Drew, C. S.J., ve Robert T. H. (2004). *Forgiveness in international politics: an alternative road to peace*. Washington D.C., United States: Conference of Catholic Bishops.
- Çakır, A., ve Dal, F. (2020). *Safer dal*. DİA, C. EK-1, Ankara. 302-3.
- Davie, G. (2005). *Modern Avrupa'da din*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Davies, P. (2009). *Biblical history and cultural memory*. England: University of Sheffield.
- Devellioğlu, F. (2004). *Hafıza*. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*. 330.
- Durkheim, E. (2006). *Toplumsal işbölümü*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Greil, A. L., ve Lynn D. (2016). *Kimlik ve din*. Ss. 3-38 içinde *Kimlik ve din*. Adana: Karahan Kitabevi.
- Halbwachs, M. (2019). *Hafızanın toplumsal çerçeveleri*. Ankara: Heretik Yayınları.
- Hamber, B., ve Wilson, R. (2002). *Symbolic closure through memory, reparation, and revenge in post-conflict societies*. *Journal of Human Rights*. C.1, S. 1. 35-53.
- Karaarslan, F. (2019). *Toplumsal hafıza: hatırlamanın ve unutmanın sosyolojisi*. İstanbul: Ketebe Yayınları.

- Karaatlı, P. (2006). Modernleşen bir gelenek: Cerrahilik. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkbilim (Etnoloji) Anabilim Dalı, Ankara).
- Mallini, L. (2005). Narrative and collective memory: story at work in Israel. University of Georgia, Athens.
- Oğuzhan Börekçi, Ü. A. (2020). Tarih bilinci ve kültürel bellek inşası bağlamında bir analiz: Fatih İstanbul kapılarında. İçinde geçmişten günümüze toplumsal hafıza: anlatı türleri ve ritüeller üzerinden analizler. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Özçelik, Z. B. (2020). Anadolu sözlü kültür belleğindeki ninnilerin manevi kodları ve iletişim fonksiyonu. İçinde geçmişten günümüze toplumsal hafıza: anlatı türleri ve ritüeller üzerinden analizler. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Öztürk, M. C. (2007). Nureddin cerrahi. DİA, C. 33, İstanbul. 252-53.
- Peek, L. (2016). Müslümanlaşma: bir dini kimliğin gelişimi. Ss. 293-333 içinde Kimlik ve din. Adana: Karahan Kitabevi.
- Russell, N. (2006). Collective memory before and after Halbwachs. The French Review, C. 79, S. 4. 792-804.
- Tanman, M. B. (2007). Nureddin Cerrahi Tekkesi. DİA. C. 33, İstanbul. 253-56.
- Temur, N. (2017). Bir kültürel bellek mekânı olarak Mahtumkulu divanı. Türkbilgi, S. 34. 173-78.
- Topuzoğlu, T. R. (2007). Muzaffer Ozak. DİA, C. 34, İstanbul. 16-17.
- Yapıcı, A. (2016). Dini grup kimliği: kimlik ve dini aidiyet. Ss. 41-64 içinde Kimlik ve din. Ankara: Karahan Kitabevi.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

The law on the closure of dervish lodges, which has a wide impact on the aspect of civil society as well as its religious identity, has been a major deterrent in modern Turkey. Some of the tariqas affected by the ban on their activities have no members left in this process. After the tariqas were banned, it is possible to talk about small groups that could continue their activities in their dervish lodge, although the number was very limited. The subject of this research is Jerrahis, a sub-branch of the Khalwatiyye, which was the most widespread tariqa in the Ottoman geography, especially represented in Istanbul. The tariqa, which maintained its existence at that time, expanded its fields of activity in different regions in Turkey and abroad over time. This research focuses on the process of construction through narrative in collective memory, by investigating a sufi group in modern Turkey. In the construction of the common identity built through "dervishness" within the tariqa and tekke and the collective memory that plays a leading role in the formation of this identity, narrative; talks of the sheikh and legends in tekke. This study is the first to examine the tariqas in Turkey from this point of view.

Methods

Qualitative method was applied in the field research, and data were collected through "observation by participation", and "interview" in this process. Between August 2019 and March 2020, the researcher regularly attended the meşks and dhikrs held twice a week at the Jerrahi Lodge in Istanbul. Semi-structured interviews were conducted with 10 different dervishes in order to deepen the data obtained during the observation process by participating. In addition to this group, an unstructured interview was conducted with Mehmet Efendi, the sheikh of the lodge. Reaching the source person played a key role in the researcher's ability to carry out this research. Thanks to his previous studies, the researcher had the opportunity to get to know members of different tariqa. Afterwards, he continued his contact with these people by participating in the Mevlevi rites and expanded his circle in the Sufi environment. His acquaintance with this process provided great convenience for him to carry out this research at Jerrahi Lodge.

Construction of Collective Memory

One of the most important elements in the formation and survival of the oral culture in the lodge is the free talks made by the sheikh without being bound by any curriculum. What is told in the talks of the sheikh, which is the main source of the narrative in the lodge; it is listened carefully by the members of the lodge, it is recorded by some, and followed by some with notebooks. According to the information obtained from the interviews, the members of the lodge share the audio recordings among themselves. With the effect of sharing the audio recordings, what is told in the conversations of the sheikh is repeated among the members of the lodge after the conversations. Thus, the parts and stories that stand out in the conversations; It is constantly circulated and plays a role in the construction of collective memory.

Music is effective in the performance and continuity of the rituals of tariqa, and musical elements become permanent in the collective memory with the narrative elements they contain. According to what is told in the lodge, music plays an instrumental role in this process, that is, it comes to the forefront by playing a role in the transmission of what is told in mystical poems. The rituals repeated by the group reinforce the group belonging, and the hymns included in the rituals also play a role in the construction of collective memory and identity. The hymns sung in the lodge are sung or listened to by all members of the lodge, and the hymns repeated over time are memorized, become permanent and can be transferred. By composing poems that have artistic value in the literary sense, the hymns gain artistic value in the musical sense, and the contents of the poems in which the hymns are composed are conveyed through music. Considering the hymns discussed within the scope of the research, it is possible to talk about a wide content.

If we look at all of the hymns; the hymns are not only important with their musical structures and artistic values, but also come to the fore in terms of their content. The hymns that are constantly repeated in the lodge are memorized by the members of the lodge, some samples are remembered in their raw form, and the memory of the explanations of the hymns is built with the

explanation of some samples by the sheikh. In this process, music plays an instrumental role in the construction and transmission of collective memory by facilitating repetition and memorization.

Conclusion

As a result, this research focuses on the construction of collective memory by narrative and music. The subject of the research was discussed based on the findings obtained from the 7-month field research carried out in the Jerrahi lodge. As the research reveals, there is a constant verbal flow within the lodge. Narrative play a decisive role in the construction of the collective memory of the dervishes, fed by the oral culture tradition dating back centuries. This tradition, blended with stories and hymns, has reached the present day and is also passed down from generation to generation. By telling similar stories and repeating the same hymns, the collective memories of the members of the lodge are built, as well as the collective memory of the members of the lodge creates a unity of feeling, and the collective memory reinforces their group belonging.

EKLER

Ek-1: Mülakat Katılımcı Tablosu

Katılımcı Kısaltması	Yaş	Sektör
K1	25	SİVİL TOPLUM
K2	26	TURİZM
K3	25	SAĞLIK
K4	29	GIDA
K5	25	SAĞLIK
K6	31	BİLİŞİM
K7	31	TURİZM
K8	24	SİVİL TOPLUM
K9	28	BASIM-YAYIN
K10	24	BİLİŞİM